

УДК 811.161.2'37+811.161.2'373.611

Т. І. Вавринюк

ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ МОВИ І БУТТЯ У ФІЛОСОФІЇ ЛЮДВІГА ВІТГЕНШТЕЙНА

Вавринюк Т. І. Проблема співвідношення мови і буття у філософії Людвіга Вітгенштейна.

У статті порушено проблему взаємозв'язку буття і мови в контексті вчення Людвіга Вітгенштейна. Лінгвістична філософія пояснює відношення буття і мови, виходячи з пріоритету мови над мисленням. Наголошено на значущості ідеї лінгвістичної філософії для сучасної науки, зокрема для розробки в лінгвістиці концепції мовної картини світу.

Ключові слова: лінгвістична філософія, мова і буття, мова і мислення, мовна картина світу.

Вавринюк Т. И. Проблема соотношения языка и бытия в философии Людвиг Витгенштейна.

В статье затронута проблема взаимосвязи бытия и языка в контексте учения Людвиг Витгенштейна. Акцентируется внимание на значимости идеи лингвистической

философии для современной науки, в частности для разработки языковой картины мира. Лингвистическая философия объясняет соотношение бытия и языка, исходя из приоритета языка над мышлением.

Ключевые слова: лингвистическая философия, язык и бытие, язык и мышление, языковая картина мира.

Vavrynyuk T. I. The problem of being and language correlation in the context of Ludwig Wittgenstein's teaching.

The article deals with the problem of life and language interrelation in a context of Ludwig Vitgenschtein doctrine. Linguistic philosophy explains being and language correlation from the priority of language over thinking. The accent on the importance of idea of linguistic philosophy for a modern science, in particular for development in linguistics of the concept of the world language picture is made.

Key words: linguistic philosophy, language and being, language and thinking, language picture of the world.

Проблема взаємозв'язку буття і мови, як основної суспільно значущої форми відображення цього буття стояла в центрі уваги не тільки лінгвістів, а й філософів. Згадати хоча б представників Стої – філософської школи епохи еллінізму. Їх вчення про мову спирається на загальну філософську концепцію, згідно з якою філософія відображає в словесно оформлених дисциплінах одну розумну силу світу – ЛОГОС, де неподільно злиті активна і пасивна, матеріальна і духовна сторони буття. Найбільший інтерес для сучасної науки становить учення стоїків про «позначуване» і «висловлюване». У переказі Секста Емпірика це положення стоїцизму трактується так: «Стоїки стверджують, що три речі взаємопов'язані між собою – позначуване, те, що позначається, і об'єкт. Із них те, що позначає, є звук... Дві речі тілесні, саме звук і об'єкт... Висловлюване буває істинним і хибним. Висловлюване, або позначуване, є власне мовним феноменом; воно існує лише в мові і через нього здійснюється зв'язок між світом думки і світом речей» [5, 49].

Арістотель проводить аналогію між демокритівськими атомами і накресленням та розташуванням літер грецького алфавіту. Матеріальні структури буття ніби втілюються в матеріальних структурах писемної мови, або математичних формулах піфагорійців. Ці структури досить рано стали приваблювати філософів, які спочатку винайшли логіку – у певному розумінні металінгвістичну дисципліну, – а потім філологічну граматику. А.О.Білецький доходить висновку: «Заслугою античних філософів було те, що вони створили формальну логіку як науку про закони правильного мислення, але їхня помилка полягала в тому, що вони намагалися побудувати граматику мови на основі цієї логіки» [2, 139].

Загалом історія лінгвістики характеризується то зближенням, то віддаленням від філософії. Однак проблеми мови завжди були і залишаються спільними для філософії, лінгвістики і, звичайно, логіки. Філософія мови викристалізовується лише в ХХ ст. з усвідомленням і відвертим визнанням мови як головного засобу філософування.

Варто сказати, що такий практичний вияв мови як мовлення тривалий час залишався поза увагою філософів. Тепер ми знаємо, що, саме досліджуючи мовленнєву стихію, сучасна наука про мову зуміла відобразити тісний взаємозв'язок форм мовного вираження і форм людської діяльності.

Окремі грані сутності мови розкриваються через її відношення до мислення, через її відношення до об'єктивного світу (одиниці мови з боку плану змісту відображають предмети дійсності, а з боку плану висловлювання позначають їх); через внутрісистемні відношення та зв'язки в самій мові, через протиставлення і взаємозв'язок системи мови як соціального акту і конкретних речових її реалізацій.

Постає питання: чим привертають увагу філософів згадані проблеми мови? У першу чергу тим, що вони теж певною мірою торкаються основного питання філософії. Та й онтологія у філософії пов'язана з онтологічними проблемами мови, а в окремих концепціях у філософії мови філософські проблеми зводяться до суто філологічних.

Представники лінгвістичної філософії, що бере початок з ідей Дж. Мура (межа XIX – XX ст.) й остаточно утверджується Людвігом Вітгенштейном, висувають на перший план не стільки когнітивну (пов'язану з мисленням) функцію мови, скільки інструментальну (пов'язану з дією і впливом). Її об'єкт – мова в дії. Відмовляючись від аналізу об'єктивного змісту мовних виразів, лінгвістична філософія розглядає їх не як засоби відображення об'єктивної дійсності, а як засоби конструювання світу.

Лінгвістична філософія заперечує світоглядний характер філософії і вважає традиційні філософські проблеми псевдопроблемами, які виникають через дезорієнтуючий вплив мови на мислення. Найбільш виразний представник лінгвістичної філософії Людвіг Вітгенштейн розглядав межі мови як онтологічні межі [3]. Пізніше він стверджував, що значення не є об'єктом, який позначається словом, воно також не може бути «образом» у нашій свідомості. Тільки використання слів у визначеному контексті (мовній грі) і у відповідності до прийнятих у «лінгвістичному співтоваристві» правил надає їм значення.

Таким чином, лінгвістична філософія пояснює відношення буття і мова, виходячи з концепції пріоритету мови над мисленням.

Мова і світ — центральні поняття всієї філософії Вітгенштейна. У його знаменитому «Логіко-філософському трактаті» вони постають як «дзеркальна» пара: мову відображає світ, тому що логічна структура мови ідентична онтологічній структурі світу.

Світ складається з фактів, а не з об'єктів, як визнано в більшості філософських систем. Світ представляє весь набір існуючих фактів. Факти можуть бути простими і складними.

Об'єкти є те, що, вступаючи у взаємодію, утворює факти. Об'єкти наділені логічною формою — набором властивостей, які дозволяють їм вступати в ті або ті відносини.

У мові прості факти описуються простими реченнями. Вони, а не імена, є простими мовними одиницями. Складним фактам відповідають складні речення.

Вся мова — це повний опис всього, що є в світі, тобто всіх фактів.

Мова припускає також опис можливих фактів. Така мова цілком підпорядковується законам логіки і піддається формалізації. Усі речення, що порушують закони логіки або що не відбивають спостережуваних фактів, як уважає Вітгенштейн, є безглуздими. Так, безглуздими виявляються речення етики, естетики і метафізики. «Про що не можна говорити, про те слід мовчати» — такий останній афоризм «Трактату».

Пізніше Вітгенштейн розглядав мову як рухому систему контекстів, «мовних ігор», підвладну виникненню суперечностей, пов'язаних з неясністю смислів використовуваних слів і виразів, що повинні усуватися шляхом пояснення останніх. Пояснення правил уживання мовних одиниць і усунення суперечностей, за Вітгенштейном, і складає завдання філософії.

Л. Вітгенштейн наголошував, що роль мови в пізнанні і діяльності людей неможливо переоцінити. Мова, згідно з його поглядами, не просто засіб передачі іншим знань і намірів, що вже є в людини, вона є важливим засобом пізнання і засвоєння світу, організації спільної діяльності людей. Подібну думку на століття раніше висловлював Вільгельм фон Гумбольдт (1767-1835): пізнання світу залежить від мови, оскільки вона не безпосередньо відображає світ, а інтерпретує його — „... кожна мова утворює тканину, зіткану з понять та уявлень певної частини людства”. Ідеї Гумбольдта пізніше знаходять розвиток у філософії неогумбольдтіанства, зокрема в працях Едуарда Сепіра (1884-1939) та Бенджамена Уорфа (1897-1941). І донині перебуває в колі наукових дискусій гіпотеза Сепіра-Уорфа, згідно з якою в мовному світі все відносне; ми членуємо світ так, як нам підказує рідна мова [1].

Антропологічний підхід до мови, що визначився ідеями німецької класичної філософії і реалізувався у філософській концепції мови Вільгельма фон Гумбольдта, простежуємо й у лінгвістичній філософії Людвіга Вітгенштейна. На думку останнього, мова — це та призма, через яку і за посередністю якої ми взагалі дивимося на світ. При цьому природно, що саму призму ми не помічаємо. Метафора оптичного засобу (чи органу), за допомогою якого ми дивимося на світ, але самого не помічаємо і не можемо помітити, повторюється у Вітгенштейна в різні періоди його творчості.

У нормальних ситуаціях, на думку філософа, ми не повинні звертати увагу на свій оптичний інструмент. Але іноді, самі того не усвідомлюючи, переносимо фокус свого зору на ці «призми» (лінзи), вдивляючись у неясні відблиски, які грають на їхній поверхні, уявляємо, що вдивляємося в глибоку сутність досліджуваного явища. Частіше всього це відбувається тоді, коли людина філософствує. Л.Вітгенштейн переконаний: «проблеми, що виникають через неправильне розуміння мовних форм, мають характер глибини. Це глибоке занепокоєння... Воно коріниться в нас так само глибоко, як

форми нашої мови» [2]. У свою чергу неадекватне прочитання форм мови, подібно до окулярів, що спотворюють, породжує неправильне бачення речей. Це посилюється ще й тим, що мисленнєві схеми, моделі, формули і т. ін. нерідко ототожнюються із самою дійсністю. Вербальне трактування часто витісняє реальне бачення ситуації. Звикнувши використовувати мовні форми для відтворення реальності, ми починаємо сплутувати їх з самою реальністю, недооцінюючи складний, багатогранний і далеко не прямий характер зв'язку мови і реальності. У цьому суть «пасток мови».

Щоб «показати мусі вихід із мухоловки», Вітгенштейн прагне продемонструвати реальну роботу механізмів мови, реальне вживання її понять і різноманітність шляхів, якими вони співвідносяться з реальністю. Конкретною реалізацією ідеї різноманітності співвідношень мови і реальності філософом запропоновано принципи «сімейної подібності» та «значення як уживання».

Ранній Вітгенштейном уявляв мову як жорстку структуру; якщо пояснити всю структуру, то всі філософські проблеми можна вирішити раз і назавжди.

Згідно з основною ідеєю Вітгенштейна, вбачати ми можемо більше, аніж вимовити, і тримаємо в полі зору все, що перебуває в межах мови, але найвіддаленіші речі, з числа доступних розумінню, не можуть бути висловлені в реченнях, оскільки є попередніми умовами будь-якого мовлення: «Предмети я можу тільки називати. Знаки представляють їх. Я можу тільки говорити про них, виразити ж їх я не можу. Речення може тільки сказати, як існує річ, але не що вона таке. Вимога можливості простого знака є вимога визначеності смислу». Цю ідею передає афоризм «Трактату»: «Мова переодягає думки» [3].

Отже, якби не було предметів, якби світ не мав субстанції і не існувало б стійкої форми світу, то не було б певного смислу, ми не змогли б створювати свої картини світу і опис був би неможливим. Тому умова можливості опису сама собою не повинна підлягати опису (пор.: умова можливості матеріального світу сама, згідно з Платоном, повинна бути нематеріальною).

Пізній Вітгенштейн відмовився від думок про «межі мови», про мову як обмежене ціле, зумовлене своїми межами, і про умови можливості лінгвістичного опису. Він визнав, що нічого, чого б не можна було висловити, не існує, і що філософія, як і мова, – це просто система соціальних практик, яка припускає нескінченне розширення, а не обмежене ціле, чийі грані можуть бути показані. Ранній Вітгенштейн думав, що всі філософські проблеми утворюють таке ціле і що він вирішить їх відразу, прослідкувавши всі висновки із положення: «Те, що взагалі може бути сказаним, може бути сказаним ясно, а про що неможливо говорити, про те слід промовчати» [3]. Із цього випливає, що будь-яка наша думка про незалежну від свідомості реальність повинна залишатися в межах, встановлених нашою людською формою життя.

Людвіг Вітгенштейн шукав відповідність, єдність між реальністю і логікою, що може бути можливим лише через прозору ясність мови. Адже вичерпавши ресурси логічної аргументації, ми впираємося в межі мови. Характеризуючи світ як сукупність речей, яку не можна точно сформулювати, філософ зарекомендував себе одночасно як містик і позитивіст.

Для Вітгенштейна, як і взагалі для представників лінгвістичної філософії, буття – дана раз і назавжди об'єктивна реальність, а значить, і мова як засіб її відображення теж субстанція незмінна. Структура мови – це, по суті, структура світу. Можна не погоджуватися з такою тезою, однак слід підкреслити її значущість для подальшого вивчення взаємовідношень мови і дійсності.

А можливо, і справді ми сприймаємо, моделюємо світ через своєрідну призму своєї рідної мови? Засвоюючи рідну мову в ранньому дитинстві на рівні підсвідомості, ми вважаємо очевидним те, що насправді нам диктують закони рідної мови. Подібні думки ми знаходимо у працях представників не лише лінгвістичної філософії, а й структуралізму (К. Леві-Стросс, А. Хомський), екзистенціалізму (К. Ясперс, М. Хайдеггер), герменевтики (Г. Гадамер).

Очевидним є те, що порушені лінгвістичною філософією проблеми перебувають у колі наукових дискусій і на сучасному етапі. До того ж лінгвістична філософія стимулювала створення ряду філософських логік, що відбивають визначену форму життя і ґрунтуються на природній мові: епістемічної логіки, логіки оцінок, логіки дії тощо.

Література

1. Алпатов В. М. История лингвистических учений / В. М. Алпатов – М. : Наука, 1998. – С. 210–226.
2. Білецький А. О. Про мову і мовознавство: [навч. посібник для студентів філол. спец. вищ. навч. закладів] / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1997. – 224 с.
3. Вітгенштейн Л. Логико-філософський трактат / Л. Вітгенштейн // <http://ru.philosophy.kiev.ua/library/witt/01/01.html>.
4. Козлова М. С. Вітгенштейн: особий похід к філософії / М. С. Козлова // Вопросы философии. – 2007. – № 3. – С. 42–48.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / [редкол.: Арутюнова Н. Д., Виноградов Н. А., Гак В. Г.; под ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
6. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – [5-е изд.]. – М. : Политиздат, 1986. – 590 с.